

Олександр С. Літвінов
**ЕФЕКТИВНІСТЬ ВІДТВОРЕННЯ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ
РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВА**

У статті розглянуто сутність зносу і відтворення нематеріальних ресурсів та виділено дві їх форми: вартісну і економічну. Встановлено, що вартісний знос за допомогою сформованої системи амортизації повинен відповідати економічному. Запропоновано показник для оцінювання ступеня такої відповідності. Розроблено методичні засади розрахунку рівня ефективності відтворення нематеріальних ресурсів як відношення результату відтворення, тобто зміни корисності, до витрат на відтворення об'єкта нематеріальних ресурсів.

Ключові слова: знос; відтворення; нематеріальні ресурси; форми відтворення; ефективність відтворення.

Форм. 6. Літ. 16.

Александр С. Литвинов
**ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВОСПРОИЗВОДСТВА НЕМАТЕРИАЛЬНЫХ
РЕСУРСОВ ПРЕДПРИЯТИЯ**

В статье рассмотрены сущность износа и воспроизводства нематериальных ресурсов и выделены две их формы: стоимостная и экономическая. Установлено, что стоимостный износ с помощью сложившейся системы амортизации должен соответствовать экономическому. Предложен показатель для оценки степени такого соответствия. Разработаны методические основы расчета уровня эффективности воспроизводства нематериальных ресурсов как отношение результата воспроизводства, т.е. изменения полезности, к расходам на воспроизводство объекта нематериальных ресурсов.

Ключевые слова: износ; воспроизводство; нематериальные ресурсы; формы воспроизводства; эффективность воспроизводства.

Oleksandr S. Litvinov¹
**EFFICIENCY OF ENTERPRISE INTANGIBLE
ASSETS REPRODUCTION**

The article considers the essence of depreciation and reproduction of intangible assets, revealing their two forms – value-based and the economic one. It is determined that value-based depreciation within the current amortization system should comply with the economic one. An indicator to assess the degree of this correspondence is suggested. A methodological framework is offered for calculating the intangible assets reproduction efficiency as the correlation between reproduction result, i.e. a change in value and the costs spent on the reproduction of a particular intangible asset.

Keywords: depreciation; reproduction; intangible assets; forms of reproduction; reproduction efficiency.

Постановка проблеми. Усі живі організми, включно з людиною, є частиною відтворення життя на планеті, який полягає у неспинному процесі проходження стадій життєвого циклу, від народження до смерті. Соціальне відтворення стосується відтворення елементів соціальної системи, відтворення взаємовідносин між ними, а також відтворення відносин елементів соціальної системи з навколишнім середовищем. Економічне відтворення як різновид соціального визначається як постійно повторюваний процес відтворення всіх елементів економічної системи, таких як фактори (ресурси) виробництва,

¹ Odesa National Economic University, Ukraine.

виробничі та економічні відносини. Теоретичними проблемами економічного відтворення, крім пізнання його сутності і значення, є питання встановлення зв'язку відтворення із зносом, пошук ефективних шляхів відтворення тощо.

Аналіз останніх публікацій. Вивченням відтворення ресурсів підприємства займалися багато вчених, починаючи від класиків економіки Ф. Кене [4], Н. Кондратьєва [5], К. Маркса [7], К. Родбертуса [9], С. Сімонді [10], Й. Шумпетера [15], завершуючи їх сучасними послідовниками. Необхідність відтворення ресурсів полягає в тому, що ресурси підприємства з часом зменшують свої споживчі якості, що призводить до необхідності їх відновлення. Процес втрачання споживчих якостей ресурсами, який відбувається під час діяльності або бездіяльності підприємства, називається зносом ресурсів підприємства. Під відтворенням розуміють діяльність з відновлення споживчих якостей ресурсів. Серед ресурсів (факторів) виробництва науковцями велику увагу приділено аналізу умов відтворення трудових, матеріально-сировинних, фінансових та особливо матеріально-технічних ресурсів підприємства, але недостатньо розглянутими залишаються питання відтворення нематеріальних ресурсів (НМР) підприємства.

Окремого розгляду потребує вибір термінологічного апарату для аналізу «нематеріальностей». В англійських країнах частіше за все використовують поняття "intangibles", що в буквальному перекладі означає «нематеріальності». В Україні найбільш поширеними є поняття нематеріальних, інтелектуальних або інформаційних активів, капіталу, власності та ресурсів. Їх поєднує відсутність матеріально-речової форми втілення, але й ототожнювати їх неможливо. Як доведено К. Анохіною [16, 15], І. Жураковською [3, 334] та іншими дослідниками, поняття «ресурс», «капітал», «актив» або «власність» по відношенню до нематеріальних об'єктів використовується в різних сферах. Найбільш повно розкривається сутність нематеріальних складових діяльності підприємства в понятті «ресурс». НМР охоплюють всі «нематеріальності», які використовуються в діяльності підприємства, і ті, що можна включити до складу капіталу, активів підприємства, і ті, що не можуть бути захищені правом власності, а й, відповідно, не можуть бути частиною капіталу або активів підприємства.

Незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених питанням відтворення, досі залишаються не повністю розкритими проблеми сутності відтворення НМР, виділення форм відтворення НМР, а також оцінювання ефективності даного процесу.

Метою дослідження є встановлення сутності та взаємозв'язку між формами зносу та відтворення НМР. Встановлення сутності та розробка методичних основ для оцінки ефективності відтворення НМР на підприємстві.

Основні результати дослідження. Особливість НМР полягає у відсутності матеріально-речової форми втілення, що й обумовлює відсутність фізичного зносу. Однак НМР із часом зменшують свою корисність. Під корисністю НМР пропонуємо розуміти здатність об'єкта НМР задовольняти ту чи іншу потребу, пов'язану з діяльністю підприємства. Зменшення корисності викликано появою нових об'єктів НМР, які мають кращі споживчі якості. Такий процес зменшення корисності прийнято називати моральним зносом. Моральний знос НМР, як і матеріальний, може бути двох форм. Перша форма морально-

го зносу полягає у зменшенні з часом суспільно необхідних витрат на відновлення об'єкту НМР. Друга форма – поява нових, більш корисних, однотипних об'єктів НМР. Отже, відмінністю НМР є відсутність фізичного зносу, а присутність тільки морального.

Під відтворенням НМР пропонуємо розуміти процес відновлення споживчих якостей об'єкту НМР. Споживчі якості різних НМР суттєво відрізняються, іноді вони важко піддаються кількісному оцінюванню, але цей факт не повинен призводити до відмови від подальших теоретичних розробок в даному напрямку.

Однією з помилок, на наш погляд, є аналіз відтворення за допомогою показників зміни вартості об'єктів НМР, а не на базі встановленої сутності даного процесу, тобто зміни корисності НМР. НМР, як і матеріальні ресурси, можуть одночасно характеризуватись вартістю і споживчою вартістю (корисністю). Отже, процес відтворення НМР на підприємстві має дві форми: відтворення корисності (економічне відтворення) та вартісного відтворення. Априорі процеси відтворення корисності і вартісного відтворення не є взаємозалежними. Процес відтворення корисності є необхідною реакцією на об'єктивний процес морального зносу другої форми. Пропонуємо називати моральний знос другої форми зносом корисності НМР. Вартісне відтворення є результатом реакції управління на об'єктивний процес морального зносу першої форми та результатом дії системи амортизації на підприємстві.

Вартісний знос не може визначати знос об'єкта НМР. З іншого боку, вартісний знос може співпадати із реальним рівнем зносу НМР. Це можливо в разі, якщо система амортизації на підприємстві організована таким чином, щоб рівень вартісного зносу відповідав рівню зносу корисності об'єкта НМР. Для цього необхідно здійснювати зміни в системі амортизації в залежності від рівня морального зносу.

Питання встановлення оптимальної системи амортизації НМР розглянуто в багатьох наукових працях вітчизняних і закордонних вчених. Т. Белозерова справедливо зауважує що в залежності від поставлених завдань нарахування амортизації може: а) повністю відповідати процесу зносу; б) частково залежати від втрати активом своїх споживчих властивостей; в) здійснюватися абсолютно незалежно і без зв'язку із зносом. Як наслідок, автор пропонує здійснювати паралельний облік амортизації та зносу об'єктів основних фондів підприємства [3, 23]. Правильно встановивши різницю між відтворенням вартості і споживчих якостей, вчений, на жаль, не робить висновки про те, що підприємство повинно організувати систему амортизації таким чином, щоб вона повністю відповідала процесу зносу. У разі, якщо підприємство здійснює амортизацію об'єкта НМР частково або повністю незалежно від процесу зносу, це призведе до порушень циклічності відтворення.

Можливо виділити два варіанти порушень у циклі відтворення: 1) випередження вартісного відтворення над відтворенням споживчих якостей; 2) відставання вартісного відтворення від відтворення споживчих якостей. Випередження вартісного відтворення над економічним призводить до того, що об'єкти НМР мають змогу задовольняти потреби, але при цьому не мають залишкової вартості. Головною проблемою такої диспропорції відтворення

НМР є порушення правил економічно обґрунтованого розрахунку собівартості продукції підприємства, оскільки відбувається завищення розміру витрат підприємства, а саме амортизаційних відрахувань, що призводить до штучного заниження обсягу прибутку. Наслідком заниження обсягу прибутку підприємства може бути прийняття неправильних управлінських рішень щодо доцільності самої діяльності, а також щодо можливості прийняття інвестиційних рішень. Іншою проблемою пришвидшеного вартісного відтворення може бути прийняття неправильних рішень щодо використання амортизаційного фонду, передчасне оновлення ще не зношеного об'єкта НМР.

У разі, якщо об'єкт НМР не може задовольняти споживчі потреби, підприємство повинно створити новий або оновити старий об'єкт НМР. Дії зі створення нового або оновлення існуючого об'єкта НМР потребують грошових коштів, які підприємство повинно мати у вигляді амортизаційного фонду. Випередження відтворення споживчих якостей над вартісним відтворенням призводить до відсутності (недостатності) головного джерела фінансування оновлення об'єкту НМР – амортизаційного фонду. Як наслідок, підприємство або повинно використовувати інші джерела фінансування, або відкласти процес оновлення об'єкту НМР до того часу, коли завершиться цикл його вартісного відтворення, що безумовно призведе до погіршення результатів діяльності підприємства. Іншою проблемою відставання вартісного відтворення є економічно не обґрунтоване заниження витрат підприємства і завищення обсягу його прибутку. Наслідком цього може стати прийняття неправильних управлінських рішень щодо перспектив діяльності підприємства, а також збільшення податку на прибуток. Деякі науковці виправдовують бажання підприємців до пришвидшеного повернення інвестованих коштів, стверджуючи, що випередження вартісного відтворення активів над відтворенням споживчих якостей є не тільки допустимим, а й необхідним, оскільки таким чином враховується дія НТП. Але знос об'єкта НМР враховує ступінь відставання діючого об'єкта НМР за споживчими якостями не від самого себе в момент створення, а від об'єктів НМР, створених в сучасних умовах НТП. Саме тому процес амортизації не повинен випереджати процес зносу.

Відхилення між процесами вартісного відтворення і відтворення споживчих якостей призводять до погіршення результатів діяльності підприємства, що обумовлює значення його кількісного оцінювання. Н. Приймак [8, 50], І. Степанов й О. Матієвич [11, 69], О. Шнипко [14, 66] та інші в своїх наукових працях з метою аналізу відповідності вартісного відтворення пропонують використовувати показник співвідношення коефіцієнту вибуття (іноді введення) основних засобів і середньої норми амортизації. Але ні коефіцієнт вибуття, ані норма амортизації не враховують ступінь зносу корисності, а розраховані за допомогою співвідношення вартісних показників. Отже, коефіцієнт відповідності системи вартісного відтворення системі економічного відтворення повинен співвідносити ступінь зносу корисності об'єкта НМР із ступенем його амортизованості (перенесення вартості). Ступінь зносу корисності визначається за допомогою коефіцієнту зносу, а ступінь амортизованості – коефіцієнтом повернення вартості об'єкта НМР:

$$K_{\text{відп}} = \frac{K_{\text{езн}}}{K_{\text{пв}}}; \quad (1)$$

$$K_{\text{езн}} = \frac{C_{\text{н}} - C_{\text{д}}}{C_{\text{н}}}; \quad (2)$$

$$K_{\text{пв}} = \frac{BH_{\text{а}}}{BH_{\text{п}}}, \quad (3)$$

де $K_{\text{відп}}$ – коефіцієнт відповідності системи вартісного відтворення системі відтворення споживчої вартості об'єкта НМР; $K_{\text{езн}}$ – коефіцієнт економічного зносу об'єкта НМР; $C_{\text{д}}$ – обсяг споживчих якостей діючого об'єкта НМР; $C_{\text{н}}$ – обсяг споживчих якостей нового об'єкта НМР; $K_{\text{пв}}$ – коефіцієнт повернення вартості об'єкту НМР; $BH_{\text{а}}$ – повернена (перенесена) вартість об'єкта НМР; $BH_{\text{п}}$ – первісна вартість об'єкта НМР.

Коефіцієнти зносу та повернення вартості об'єкта НМР змінюються в діапазоні від 0 до 1. Це означає, що розрахунок коефіцієнту відповідності математично можливий тільки після здійснення першого нарахування амортизації на вартість об'єкта НМР. Оскільки коефіцієнти зносу і повернення вартості об'єкта НМР по закінченні циклу відтворення будуть дорівнювати 1, то і коефіцієнт відповідності по закінченні циклів вартісного відтворення і відтворення споживчої вартості буде дорівнювати 1. Область допустимих значень коефіцієнту відповідності складає від 0 до $+\infty$. З економічної точки зору, область допустимих значень коефіцієнту відповідності розбивається на три частини: від 0 до 1; 1; від 1 до $+\infty$. Кожен з діапазонів зміни коефіцієнту відповідності дає можливість охарактеризувати оптимальність вибору системи амортизації об'єкту НМР та надати практичні рекомендації підприємству щодо її оптимізації.

Система амортизації НМР на підприємстві є оптимальною в разі, якщо коефіцієнт відповідності системи вартісного відтворення системі відтворення споживчої вартості дорівнює 1. Якщо коефіцієнт відповідності не дорівнює 1, система амортизації на підприємстві не є оптимальною. Ступінь віддаленості коефіцієнту відповідності від 1 характеризує ступінь суттєвості потрібних змін в системі амортизації. При знаходженні коефіцієнту в діапазоні від 0 до 1, вартісне відтворення випереджає відтворення споживчих якостей об'єкту НМР. Це означає, що необхідно знизити швидкість вартісного відтворення за рахунок таких варіантів дій: зменшення вартості об'єкту НМР; збільшення періоду його корисного використання; вибору іншого методу розрахунку амортизації. Якщо коефіцієнт відповідності знаходиться в межах від 1 до $+\infty$, це означає, що вартісне відтворення відстає від відтворення споживчих якостей об'єкта НМР, підприємству необхідно здійснити переоцінку вартості об'єкта НМР, зменшення періоду його корисного використання або змінити метод розрахунку амортизаційних відрахувань.

Важливим питанням управлінського аналізу будь-якої діяльності є процес визначення її ефекту та ефективності. Ефект – це результат діяльності. Ефективність – це характеристика того, завдяки яким витратам ресурсів були досягнуті результати. Метою визначення ефективності діяльності є вибір най-

більш ефективного, раціонального, економічного варіанту дій із всього спектру можливих варіантів. Діяльність з відтворення НМР підприємства також має велику кількість варіантів дій. Усі ці варіанти призводять до різних результатів і потребують різних витрат ресурсів, що обумовлює важливість оцінки ефективності відтворення.

На думку Н. Довгалюк, ефективність відтворення – це безперервний процес оновлення основних виробничих засобів. Ефективність відтворення засобів виробництва передбачає цільове використання амортизаційного фонду, оптимальний вибір методу нарахування амортизації [2]. Тобто автор прирівнює ефективність, відповідність економічним реаліям системи амортизації підприємства до ефективності відтворення, що не є коректним, оскільки ефективність амортизації і відтворення – це різні предмети дослідження.

Існує помилкове представлення про тотожність ефективності відтворення і ефективності використання основних засобів. Так, І. Степанов та О. Матієвич [11, 69], О. Ступень та Т. Старицький [12, 302] в якості показників ефективності відтворення використовують показники ефективності використання та доцільності. Фондовіддача, фондоемність, фондоозброєність, фондорентабельність тощо, характеризують співвідношення результатів використання основних засобів із їх обсягом або витратами на їх придбання, що є характеристикою ефективності використання основних засобів (окрім фондоозброєності, яка є показником співставлення). Показник доцільності пропонується розраховувати відношенням кількості введених в експлуатацію основних засобів до кількості введених основних засобів. Але цей показник характеризує результативність створення (придбання) основних засобів, ступінь використання придбаних основних засобів і також не характеризує процес їх відтворення.

Використання основних засобів – це процес отримання користі від основних засобів відповідно до цілей діяльності підприємства, а саме виробництво продукції, одержання прибутку тощо. Тоді як відтворення – це процес відновлення споживчих якостей, і результат відтворення НМР є відновлення споживчих якостей об'єкту НМР. І. Степанов та О. Матієвич [11, 69], Э. Терещенко й М. Заргана [13, 23] пропонують показниками результативності-ефективності відтворення вважати різноманітні показники технічного стану: коефіцієнти зносу, придатності, новизни тощо. Але всі ці показники автори пропонують розраховувати за допомогою зміни вартісних характеристик об'єктів дослідження, що значно погіршує точність майбутніх розрахунків. Ще одним недоліком запропонованих показників, на нашу думку, є те, що вони характеризують результат-ефект а не результативність-ефективність відтворення.

І. Левицька пропонує визначати ефективність відшкодування через економічну доцільність за допомогою комплексного порівняння необхідних витрат на ремонт основних засобів, майбутньої продуктивності, терміну ремонтних робіт, ринкової стійкості тощо [11, 16]. Автор наблизився до сутності поняття «ефективність відтворення», але не розробив методичних рекомендацій для кількісного оцінювання. З метою оцінювання ефективності відтворення необхідно результат відтворення (покращення споживчих якостей об'єкту) співвіднести із витратами (капітальними і поточними) на процес відтворення.

Показником результату відтворення пропонуємо вважати показник приріст корисності об'єкта НМР (ΔK) в результаті дій по його відтворенню:

$$\Delta K = K_1 - K_0, \quad (4)$$

де K_1 – обсяг споживчих якостей об'єкта НМР в результаті процесу його відтворення; K_0 – обсяг споживчих якостей об'єкта НМР до процесу його відтворення.

Як відомо, показниками ефективності діяльності є показники, розраховані відношенням ефекту (результату) діяльності до ресурсів (витрат), задіяних для отримання даного результату. Рівень ефективності відтворення об'єкта НМР можна розрахувати за допомогою прямого і зворотного показника. Прямим показником ефективності відтворення є питома корисність витрат на відтворення об'єкта НМР (KB_n) і розраховується за формулою:

$$KB_n = \frac{\Delta K}{\Delta B}, \quad (5)$$

де ΔB – загальні додаткові витрати на відтворення споживчих якостей об'єкта НМР з рівня K_0 до рівня K_1 .

Питома корисність витрат на відтворення споживчих якостей об'єкта НМР показує, який приріст споживчих якостей об'єкта НМР забезпечується 1 грн додаткових витрат. Більш ефективним є той варіант дій, який забезпечує найбільший приріст споживчих якостей на 1 грн загальних витрат на відтворення об'єкта НМР.

Зворотнім показником ефективності відтворення об'єкта НМР є вартість відтворення одиниці споживчих якостей (VB):

$$VB = \frac{\Delta B}{\Delta K}. \quad (6)$$

Вартість відтворення одиниці споживчих якостей показує, який обсяг загальних витрат необхідний для збільшення на одиницю обсягу споживчих якостей об'єкта НМР. Більш ефективним є той варіант дій по відтворенню об'єкта НМР, який потребує менших загальних витрат на відтворення одиниці споживчих якостей.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Розглянуто сутність зносу і відтворення НМР, виділено дві їх форми – вартісну і економічну (знос корисності). Встановлено, що вартісний знос НМР за допомогою сформованої системи амортизації повинен відповідати економічному та запропоновано показник для оцінки ступеня такої відповідності. Розроблено методичні засади розрахунку рівня ефективності відтворення НМР як відношення результату відтворення – зміни корисності – до витрат на відтворення об'єкта НМР. Подальшим напрямом дослідження може бути визначення стадій відтворення та системи управління відтворенням НМР на підприємстві.

1. Белозерова Т.Г. Развитие методики бухгалтерського учета нематериальных активов: Автореф. дис... канд. экон. наук: 08.00.12. – Краснодар, 2010. – 21 с.

2. Довгалюк Н.В. Методологія визначення та методика аналізу економічної ефективності використання та відтворення основних засобів аграрного сектору економіки // Економіка. Управління. Інновації. – 2010. – №2 // nbuv.gov.ua.

3. Жураковська І.В. Результати інтелектуальної діяльності як ресурси, активи, власність та капітал підприємства: обліковий аспект // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку: Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – 2009. – №647. – С. 331–336.
4. Кенз Ф. Избранные экономические произведения. – М.: Изд-во соц.-экон. лит., 1960. – 551 с.
5. Кондратьев Н. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды. – М.: Экономика, 2002 // www.guter.info.
6. Левицька І.В. Проблеми інтенсифікації відтворювальних процесів на підприємствах харчової промисловості // Економіка харчової промисловості. – 2010. – №3. – С. 14–18.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – М.: Госполитиздат, 1961. – Т. 24: Маркс К. Капитал. Том II. – 648 с.
8. Приймак Н.С. Методологія оцінки ефективності амортизаційної політики підприємства // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. – 2011. – №2. – С. 48–52.
9. Родбертус К. Сочинения. – СПб.: Издание Н. Глаголева, 1904. – Вып. 1. К освещению социального вопроса. Социальные письма к фон-Кирхману. Письмо второе и третье / Пер. с нем. проф. М.Н. Соболева. – 302 с.
10. Сисмонди С.Ж. Новые начала политической экономии или О богатстве в его отношении к народонаселению. – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1936. – Т. 1. – 386 с.
11. Степанов И.Г., Матиевич А.С. Систематизация показателей анализа воспроизводства основных фондов // Вестник Пермского университета. – Серия: Экономика. – 2012. – Вып. 1. – С. 66–76.
12. Ступень О.І. Рациональне відтворення засобів виробництва у сільському господарстві // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.16. – С. 299–305.
13. Терещенко Э.Ю., Заргана М.А. Выбор показателей управления перспективным развитием производственно-хозяйственных систем // Экономика і організація управління. – 2009. – №9. – С. 13–33.
14. Шнитко О.С. Модернізація основного капіталу – основи забезпечення конкурентоспроможності // Економіка і прогнозування. – 2006. – №1. – С. 61–76.
15. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу: Монографія / Пер. з англ. В. Старка. – К.: Києво-Могилянська академія, 2011. – 242 с.
16. Anokhina, K. (2014). Structure and classification of intangible assets in industrial enterprises. Socio-Economic Research Bulletin, 55: 14–18.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2015.